

e-ISSN: 2619-9114

December / Aralık 2023, Volume / Cilt 7, Issue / Sayı 2

MEKÂN, İNSAN VE EDEBİYAT

Space, People And Literature

Nihat TEKİN & Kenan BOZKURT

Y. Lisans Öğr., Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, (Türk Dili ve Edebiyatı)
tekinnihat72@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1670-593X>

Doç. Dr., Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi (Türk Dili ve Edebiyatı)
kenan.bozkurt@batman.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5227-0614>

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 05.12.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 20.12.2023

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2023

Pages / Sayfa: 238-259

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Not: Bu makale Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Doç. Dr. Kenan Bozkurt danışmanlığında hazırlanmakta olan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Öz: Hayat serüveninde insanoğlu; barınma, korunma, dinlenme, eğlenme, üretme gibi ihtiyaçlardan ötürü bir mekâna ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç, mekânla insan arasında iç içe geçen ve birbirini bütünleyen bir ilişki ağı oluşturur. Ancak bu ilişki ağı, salt bir sığınak olmanın ötesinde yaşantıya ev sahipliği yapan bir hafızadır da ve yaşamın her anına tanıklık eder. Bu yönüyle mekân; hayatı ve yaşanmışlıkları barındırıp saklama işlevi görür; dinsel, sosyal, kültürel ve politik kimliklere bürünerek bireyi çepeçevre kuşatır. Onun hayat macerasında kimlik inşa sürecinde önemli bir etkiye ve paya sahip olur. Mekân ve insan arasında kurulan bu ilişki, anlatı dünyasının önemli bir bileşenidir de. Çünkü mekân, kurmaca metinlerde olayın meydana gelmesi için bir temel oluşturur. İnsanın kendi arayışını konu edinen edebî metinlerde ise mekân, kahraman için dölyatağı olur ve bir sığınağa dönüşür. Kendini gerçekleştirme adına çıktığı seyahat boyunca kahraman, uğradığı her mekânda onun ruhundan beslenerek kendi özünü tahkim etme fırsatı yakalar. Bu anlamda bu ilişki, çift yönlü olup insan mekânı şekillendirdiği gibi mekân da insanın varoluşsal arayışını tamamlamasını sağlar. Bu çalışmada mekân, insan ve edebiyat arasındaki ilişki irdelenerek edebî metinlerde benlik inşasına girişen kahramanın macerasında mekânın sahip olduğu işlev üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mekân, insan, edebiyat, mekânsal işlev.

Abstract: In the adventure of life, human beings; People need a place for needs such as shelter, protection, rest, entertainment and production. This need creates an intertwined and complementary network of relationships between space and people. However, this network of relationships is more than just a shelter, it is also a memory that hosts life and bears witness to every moment of life. In this respect, space; It functions to contain and store life and experiences; It surrounds the individual by taking on religious, social, cultural and political identities. It has a significant impact and share in the identity building process in his life adventure. This relationship established between space and people is also an important component of the narrative world. Because place creates a basis for the event to occur in fictional texts. In literary texts that focus on man's own search, the place becomes the womb for the hero and turns into a shelter. Throughout his journey for self-realization, the hero gets the opportunity to strengthen his own essence by feeding on the spirit of the hero in every place he visits. In this sense, this relationship is bidirectional and just as humans shape the space, the space also enables humans to complete their existential quest. In this study, the relationship between space, people and literature will be examined and the function of space in the adventure of the hero who attempts to construct the self in literary texts will be emphasized.

Keywords: Space, people, literature, spatial function.

Giriş

Eşyanın kapladığı yer, uzay anlamlarında kullanılan mekân; Arapçada “olmak” anlamındaki “kevn/كون” kökünden türetilmiş olup Türkçede çoğunlukla “ikamet edilen yer” anlamında kullanılmış, bu anlamının dışında “yer, mahal, ev, cây, durulan yer” anlamlarını da ihtiva etmektedir. İçerdiği bu anlamlar dışında mekân sözcüğü sözlüklerde “çevre, ortam, yaşanılan dünya ve kâinat”,¹ “iş yeri, gazino, buluşma yeri vb. belli bir işe ayrılmış bilinen yer” ve “bulunulan yer, ev, yurt, uzay, feza”² gibi anlamlarıyla yer almaktadır. Ahmet Cevizci, bu anlamlardan hareket etmekle beraber ontolojik ve epistemolojik bir değer ifade etmesi hasebiyle mekâna felsefi bir anlam yükler. Ona göre “mekân, aynı zamanda var olanların içinde yer aldığı, tüm sınırlı büyüklükleri içine alan uçsuz bucaksız büyüklüktür. Boşluk ve hiçlik durumudur. Sınırsız ortam, sonsuz büyük kap ya da haznedir. Üç boyutu, yani eni, boyu ve derinliği olan hacimdir ve yer kaplamadır”³. Mekân kavramı, sözlüklerde benzer şekilde tanımlanmış olsa da kavramın içerdiği kompleks yapı ve soyut oluşu, onun kesin ve herkes için bağlayıcı bir tanımının yapılmasını zorlaştırmış.

Mekânın içerdiği zengin anlam, geniş kullanım alanı ve işlevselliği; onun çok zengin tanımlamalara tabi tutulmasının önünü açmıştır. Bu da mekân kavramının kuramlar ve yaklaşımlara göre birbirinden farklı tanımlarının yapılmasına neden olmuştur. Ancak kuramlara göre farklı tanımlamalara rağmen tüm tanımlarda ortak nokta, insandır. Çünkü mimari dışındaki diğer tüm disiplinlerde mekân, asıl öge olmayıp insanla beraber anlam kazanan bir unsurdur. Nitekim bugünkü bilimin mekân anlayışı da onu bir varlık-cisim olarak değil, bir ilintiler bütünü olarak kabul etmektedir.⁴ Bu da mekânın insanla beraber ele alınmasını ve “içinde insanı barındıran yer” şeklinde tanımlanmasının önünü açmıştır. Bu noktada hareketle mekânı, “insanın çevreden bağımsız olarak hayatını ve eylemlerini sürdürmesini sağlayan alan” şeklinde tanımlamak mümkündür.

Disiplinler, mekânı tanımlarken insan merkezli bir tanımdan hareket etseler de mekâna yüklenen anlamlarda ve amaçta çok ciddi değişiklikler görülmektedir. Bu da mekânın farklı şekillerde tanımlanmasının önünü açmıştır. Merkezde yine insan vardır; ancak tanımın boyutu ve ele alış tarzı değişmektedir. Örneğin tasavvufta mekân, Allah’la ilişkilendirilerek tarif edilmiştir. Mutasavvıflara göre mekân, salt insanın yaşadığı yer olmaktan öte “Allah’ın halk ile birleşmekten münezzeh olan zatının çevrelenmesi, yani gerçek âlemin mekânsızlık âleminde ortaya çıkışı”dır.⁵ Bu anlamda mekân, Allah’ın halk ile birleşmekten münezzeh olan Zât’ının çevrelenmesi demektir. Şimşek’e göre bu; kemâl, temkin ve nihâyât ehline ait bir durumdur.

¹ Ferit Develloğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 16. Baskı (Ankara: Aydın Kitabevi, 2006), 605; Şemsettin Sami, *Kâmûsü Türkî*, 5. Baskı (İstanbul: İdeal Yayıncılık, 2017), 1078; Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin, *Romanda Mekân Romanda Mekân Poetiği ve Çözümlemeler*, 1. Baskı (Ankara: Akçağ Yayınları, 2021), 7.

² Komisyon, *TDK Türkçe Sözlük*, 10. Baskı (Ankara: TDK Yayınları, 2005), 1526.

³ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 1. Baskı (İstanbul: Paradigma Yayınlar, 1999), 583-584.

⁴ Gülay Usta, *Mekân ve Yer Kavramlarının Anlamsal Açından İrdelenmesi*, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 10/1, (January 2020), 26.

⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 1. Baskı (Ankara: Anka Yayınları, 2005), 228.

Kul, bütün hâl ve makâmlarda kemâle erişince onun için mekân hâsıl olmuş olur.⁶ Çünkü tasavvuf geleneğinde sâlikin kemalat sürecinde hedeflenen seviyeye ulaşması için zaman ve ihvân koşullarıyla birlikte mekân da yer almaktadır. Bu noktadan hareket eden Cürcânî, mekânı “*cisim yahut uzam gibi boyutlara sahip olan veya atom gibi uzamı bulunmayan, nesnelere kapladığı, varlığı zihinde olan bir boşluk*” olarak tarif eder. Diğer İslam düşünürleri ise “*mekânı kuşatan cismin, kuşatılan cismin dış yüzeyiyle örtüşen iç yüzeyi*” şeklinde tanımlamayı tercih etmiştir.⁷

Felsefî gelenekte ise mekân, varoluşsal bir anlam taşımakta olup “kevn/كون” mastarının içerdiği anlamla örtüşecek şekilde tanımlanmıştır. Zira Arapçada “kevn/كون” mastarı, “*varlık, var olma, vücut*” anlamlarını içermektedir. Bu anlamda felsefî tanımlar, var olmayı mekân kıstasına bağlar. Mekân ve varoluş arasındaki ilişkiye ilk dikkat çeken, Empedokles’tir. Ona göre varoluşun ortaya çıkması için bağımsız bir mekâna ihtiyaç vardır; çünkü varoluş, değişim, dönüşüm, hareket ancak bir mekâna bağlı olarak gerçekleşir.⁸ Anaxagoras, Demokritos ve Platon, Empedokles’in anasır-ı erbaa görüşüne katılmasa da kaostan kozmosa geçmek için, diğer bir deyişle varoluşun gerçekleşmesi için mekânın şart olduğunu dile getirir.⁹ Leibniz de benzer bir görüşü dile getirerek mekân veya uzamın, birlikte varoluşun düzeni sonucu ortaya çıkan bağıntılar olduğunu söyler.¹⁰ Schick ise “mekân” kavramının var olmayı anlam hazinesinde barındırdığını ifade eder.¹¹ Şenol Göka, insanlık tarihiyle birlikte varlık sahnesine çıkan mekân kavramının anlam katmanları içindeki ayrıntılara dikkat edildiğinde “*mekânın bir bakıma var olmak*”¹² olduğunu söyler. Ahmet İçli de benzer bir görüş dile getirerek mekânı insanın varoluşu ve varlığının konumlandığı yer olarak tanımlar ve onu bir “*varlık sahnesi*”ne benzettir. Ona göre doğal veya yapay olsun mekân, coğrafi olarak insanın ayağının yere basması ve varlık âleminde yer edinmesi için gerekli unsurlardan biri ve kişi-yer birlikteliğinin vazgeçilmez ögesidir.¹³ Ancak maddî gerçeklikle arasına mesafe koyan idealist filozoflar ile varlığın bütünlüğünü savunan ilk dönem Yunan filozofları, mekân sorunsallığına farklı bir pencereden bakarak onu ele alır. Parmenides, varlığı parçalanmaz ve bölünmez bir bütün olarak ele alıp varlıktan bağımsız bir mekân tasavvuru ile arasına mesafe koyar. Öğrencisi Zenon da aynı görüşleri benimseyerek varlık ve hareketten bağımsız bir mekân olgusunun paradoks yaratacağını söyler.¹⁴ İdealist filozoflara göre ise mekân, zihinde

⁶ Selami Şimşek, *Felsefî ve Tasavvufî Düşünce Perspektifinden Mekân Kavramı Üzerine Bir İnceleme*, 1. <https://ayvakti.net/?p=9292>[Erişim Tarihi: 10.03.2023].

⁷ Akt. Şimşek, *Felsefî ve Tasavvufî Düşünce Perspektifinden Mekân Kavramı Üzerine Bir İnceleme*, 2.

⁸ Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 57-58.

⁹ Akt. Kutsi Kahveci, *Varlık-Yokluk Arasında: Mekân Üzerine Bir Değerlendirme*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 59, (2017), 103.

¹⁰ Akt. Yalçın Koç, *Determinizm ve Mekân*, 1. Baskı (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1984), 5.

¹¹ Akt. Buse Özge Güzelkahraman, *Mekân ve İnsan İlişkisinde Yer Duygusunun Sanal Gerçeklikle Deneyimlenmesi Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, 2019), 8.

¹² Şenol Göka, *İnsan ve Mekân*, 1. Baskı (İstanbul: Pınar Yayınları, 2001), 8.

¹³ Ahmet İçli, *Fuzûlî'nin Rind ü Zahid Eserinde Mekân : Meyhane ve Mescit*, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish Or Turkic Volume 7/1 (Winter 2012), 1307.

¹⁴ Kahveci, *Varlık-Yokluk Arasında: Mekân Üzerine Bir Değerlendirme*, 102.

yer alan basit formlar olup dış dünyada bağımsız olarak var değildir. Bu anlamda bu kavram a priori bir form olarak dış duyarlılığımızın bir parçasıdır. İdealist filozofların mekânı bu şekilde ele almış olması, cevher veya araz olarak görmemelerinden ileri gelir. Bunun bir sonucu olarak da mekânın bilinemeyeceğini iddia ederler.¹⁵

Mimaride mekân, idealist filozofların aksine bütün varlığıyla kendini ortaya koyar. Bu anlamda mimaride mekân dendiğinde “*evvela üstten, alttan ve yanlardan kapatılmış olan bir yapıt akla gelmekle beraber bugün mekân denince duvarlarla kesin sınırlandırılmamış bir şey de anlaşılır.*”¹⁶ Kuban, mimari anlamda mekânı bir “boşluk” olarak tanımlar. Ona göre içinde yaşanan ve insanı doğal çevreden ayıran bir özel boşluktur.¹⁷ Zevi de mekânı bir boşluk olarak görse de ona farklı bir anlam yükler. Ona göre mekân, içinde yaşanan, hareket edilen, bu elemanlarla çevrelenen yerdir. Ancak, mekânı bu elemanlardan ayrı tutarak mekânın parçası olan elemanlardan ayırır.¹⁸ Casey, mekânı üç boyutlu bir yapı olarak görür; derinlik, genişlik ve uzunluğuyla üç boyutlu her maddenin mekân anlamına geldiğini söyler. Buna göre hacimsel büyüklük olmadan herhangi bir cisimleşme ortaya çıkamaz. Mekân, bu anlayışta mutlak bir boşluk değilse bile üç boyutlu özellikleri dışındaki niteliklerinden soyutlanmaktadır. Mekân; maddenin fiziksel koordinat, hacim ve parçalarının toplamı olarak kalmaktadır.¹⁹ Ching ise onu “içinde nesnelerin yer alıp olayların cereyan ettiği ve bunların görelî konuma ve doğrultuya sahip olduğu üç boyutlu alan” olarak tanımlamıştır.²⁰

Mekâna biçilen bu üç boyutluluk, kendisi ile beraber bir korunmuşluk ve çevrelenmişlik durumunu da ortaya çıkarır. Nitekim İlhan Altan, mekân kavramını daha iyi anlayabilmek için kendimizi üç farklı ortamda bulunduğumuzu kabul ederek bir gözlem yapmamızın yerinde olacağını söyler ve çevrelenmişlik yönüyle bu kavramı şöyle somutlaştırır:

“*Birincisinde her yönde açık, göz alabildiğine uzanan, hudutsuz, sonsuz görünen bir tabiatın ortasında olduğumuzu; ikinci olarak kısmen ağaç ve ağaç gruplarının ve kısmen de muhtelif yükseklikte çalılarla kuşatılmış bir ortamda; üçüncü olarak da ağaç gövdelerinin çok sık olduğu bir ormanda bulunduğumuzu tahayyül edelim. İşte ağaç ve çalılarla çevrelenmiş olan ikinci ortam bizde ilk mekân kavramım düşünmemizi sağlar.*”²¹

İlhan Altan’ın vurguladığı mekân boyutu, sınırları belirlenmiş bir alanı ifade etmektedir. Emine Köseoğlu’na göre boşluğun “sınırlanmaya” başladığı yerde mekân oluşmaya başlar. Üstelik sınırların elle tutulur olmasına bile gerek yoktur²² Bu bağlamda mekânın sınırları duvarlarla olduğu kadar, döşeme ve tavan ile belirlenir.

¹⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Bilim Felsefesi*, 1. Baskı (İstanbul: Ülken Yayınları, 1969), 146.

¹⁶ İlhan Altan, *Mimarlıkta Mekân Kavramı*, *Studies in Psychology*, 19 (1993), 5.

¹⁷ Doğan Kuban, *Mimarlık Kavramları*, 13. Baskı (İstanbul: Yem Yayınları, 2018), 15.

¹⁸ Handan Demirkaya, *Mekân Kavramının Tarihsel Süreç İçindeki İncelenmesi ve Günümüzde Mekân Anlayışı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Yıldız Teknik Üniversitesi 1999), 5.

¹⁹ Akt. Derya Adıgüzel Özbek, *Mimari Mekânın Tanımlanması Üzerine Bir Çalışma* (Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul Kültür Üniversitesi 2016), 14.

²⁰ Akt. Güzelkahraman, *Mekân ve İnsan İlişkisinde Yer Duygusunun Sanal Gerçeklikle Deneyimlenmesi Üzerine Bir İnceleme*, 9.

²¹ Altan, *Mimarlıkta Mekân Kavramı*, 78.

²² Emine Köseoğlu, *Edebiyatta Algısal Mekân*, *Yapı Dergisi*, 473, (2020), 42.

Sosyal bilimlerde ise mekân, insanla ele alınır ve insanın her türlü eylemini gerçekleştirdiği, varlığını somutladığı yer olarak tanımlanır.²³ İnsanın bütün eylemleri, sınırları belirlenmiş bir mekânda gerçekleştiğinden mekân, bir sahnedir. Bu yüzden Gürpınar; mekânı insanların fiziksel, psikolojik ve sosyal gereksinimlerini gidermek üzere içinde yaşadığı doğal ve yapay bir çevre²⁴ olarak ele alır. Mehmet Tekin de mekânın çok kapsamlı bir kavram olduğuna dikkat çekerek onu “uygarlığın ve uygarlaşmanın vitrini” olarak tanımlar. İnsanlığın uygarlaşma serüveni, ilk kez mekânla başladığından mekân, genel anlamda maddî ve manevî değerleri barındırır.²⁵ Mekâna dair bu izahlar, bir bütün olarak düşünüldüğünde insanı mekânın dışında tutmak ve onu oradan soyutlamak mümkün değildir. Çünkü mekân; insanın varoluşuna dair kodların dokunduğu, nakşedildiği bir hafıza olarak görülür. Bu anlamda sosyal bilimlerde mekân, bireyin yeryüzünde bir yer tutma neticesinde bir köke bağlı olma ve tutunma durumu olarak ifade edilir.

1.Mekân ve İnsan

Mekân tanımlamalarının ortak noktası insan olduğuna göre “İnsanı mekân tanımının merkezine oturtan nedir?” sorusu mutlak cevap bekleyen bir problemdir. Ancak bu sorunun cevabını vermek hem kolay hem de zordur. Kolay olan kısım, varoluşun mekânla başlamasıdır. Hatta mekânın insanlıktan daha eski olduğu da düşünülebilir. Çünkü önce mekân, sonrasındaysa insan yaratılmıştır. İnsanın varlık âlemine gözünü bir mekânda açmış olması, bunun en büyük delilidir. Gözünü açtığı bu ilk yer, ister insanın atıldığı ister sürgün edildiği isterse halife olarak indirildiği yer olarak tarif edilsin mekânın ve gerçekliğin bizzat kendisidir. Mekânın bu yönüne dikkat çeken Emine Köseoğlu, yerde atılan “ilk adımla” mekânın oluştuğunu ifade eder.²⁶ Haluk Öner de mekânı çocukluğumuzun ilk ülkesi, bağımsızlığımızı ilan ettiğimiz ilk alan olarak tanımlar.²⁷

Fenomenoloji ve Varoluşçuluk, mekân ve insan arasındaki ilişkiyi bir bütün olarak ele almakla beraber, mekânı insanın önüne koyar. Bu iki düşünce akımının filozofları bu ilişkiyi daha da ileriye taşıyarak ona farklı bir boyut kazandırır ve insan olmayı mekân kıstasına bağlar. Onlara göre insanın insan olmasının tek yolu, onun yerde/yerin içinde olmasıdır.²⁸ Çünkü onların nezdinde mekân, hayatın başladığı ilk kaynaktır.

Hayat, mekânla başlamış olsa da onun tek başına hiçbir anlamı yoktur. Çünkü mekâna anlam kazandıran, ona değerler yükleyen yegâne varlık insandır. Hayat macerasında insan, mekânı yalnız bırakmayarak onunla birlikte yol alır. Bu da mekânın bir suret kazanarak binlerce yılın izlerini taşımasına olanak sağlar. Bu kesintisiz akışın içinde insanın bizzat deneyimlediği yahut hayalini kurduğu bütün yaşantılar, mekânın gözeneklerine kazanarak

²³ Dinçer Atay, *Odalarda Romanın Yapı Bakımından İncelenmesi*, International Journal Of Language Academy, 6/5, (December 2018), 33.

²⁴ Çağlayan Gürpınar, *Mekân Kurgusunun Kullanıcılar Üzerindeki Psikolojik Etkilerinin Örneklerle İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi 2000), 7.

²⁵ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları 1*, 1. Baskı, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020), 105.

²⁶ Köseoğlu, *Edebiyatta Algısal Mekân*, 40-41.

²⁷ Haluk Öner, *Edebiyat Mekân İlişkisinin Psikolojik ve Sosyolojik Boyutları*, (Ed. Öztürk Emiroğlu, Gülsemin hazer, Macit Balık, Hülya Ürkmez), Prof. Dr. Ramazan Kaplan'a Armağan, 1. Baskı (Ankara: Akçağ Yayınları, 2020), 178.

²⁸ Ezgi Tuncer Gürkaş-Ömür Barkul, *Yer Üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi*, Sigma, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi .4, (2012), 4.

zamanla kolektif bir hafıza inşa edilmiş olur. Bu ortak hafızayı oluşturan kodlar ise bütün canlılar içinde sadece insana bahşedilen dil aracılığıyla, çeşitli simge ve semboller yardımıyla anlatılır. İnsanın mekânla olan kadim münasebetini ele alan Mevlânâ, mekânın yüzyıllar boyunca insanla birlikte yol aldığına ve ikisinin birbirini tamamlayan bir bütünlük arz ettiğine dikkat çekerek bu hususta şöyle der:

“Dağlar Davut’un sesine ses verir. Onunla ilahi okur. Demir onun avucunda mum gibi yumuşar. Yel Süleyman’a hamallık eder. Onu taşır. Deniz Musa’ya söz söyler, onunla konuşur. Ay Ahmed’le işaretleşir, buyruğuna uyar. Ateş İbrahim’e ağustos gölü olur. Taş Ahmed’e selam verir. Dağ Yahya’ya haber yollar. Biz derler, duyar işitiriz, bakar görürüz, hoşuz fakat size karşı namahremiz, susuyoruz.”²⁹

Mevlânâ’nın dikkat çektiği gibi insanı çepeçevre saran mekân, evrenin ve dolayısıyla insanın dünyasının merkezinde yer alan en temel kavramlarından biridir. “Hatta evrenin kendisi en geniş anlamda mekândır. İşte bu en geniş anlamda evrenin bir ögesi olan insan; mekân içinde yer kaplar, hareket eder ve var olur.”³⁰ Bu bağlamda insanın her türlü gereksinimini karşılama için mekâna, mekânın ise anlamlı hale gelmesi için insana duyduğu gereksinim tartışma götürmez bir gerçektir. Çünkü “mekân, insanla yaşar ve insanla yaşanılırdır. Kullanıcısı olmayan bir mekân, mekân değil bir boşluktur, duvardır.”³¹ İnsan ile mekânı ayrılmaz bir bütün olarak gören Edward Casey’e göre insan, mekânla çevrili olduğundan onsuz yapamaz. Çünkü “yer”in içine batıktır ve onunla bütünleşmiştir. İnsan; var olmak, yaşamak, ayakta kalmak için “yer”le bütünleşmek zorunda olduğundan yaptığı hiçbir şey anlamsız değildir.³²

Kökleri çok eskilere dayanan bu ilişki ağı tek taraflı değildir. İnsan, mekânı şekillendirdiği gibi mekân da insanı şekillendirir. Bu karşılıklı ilişki ağında mekân da insan gibi bir kimliğe sahip olur ve insanın kimlik özelliklerini yansıtır. Bu yüzden Öner, mekânı bireysel ve toplumsal bağlamda bir çeşit ‘kimlik kartı’na benzetir. Ona göre insanlar, herhangi bir mekândayken kimliklerini gösteren özellikleri de açığa çıkarmış olur.³³ Bu özellik; dinsel, sosyal, kültürel, politik mekânlarda daha da belirginleşir. Zira kimlikleri olan bu mekânlar, günlük pratikleri yerine getiren insanın ruh halleri üzerinde belirgin etkiler bırakır. Bununla birlikte mekâna yönelik bakış açısı ile onu algılama ve anlamlandırma biçimi, aynı zamanda insanın kendini nasıl algıladığına dair ipuçlarını da yansıtmaktadır.³⁴ Çünkü kişi, yaşama dair bütün deneyimlerini burada edinir. Bu açıdan bakıldığında varoluşunu bir mekân düzleminde gerçekleştiren kişinin bir bakıma onu şekillendiren mekânın ürünü olduğu ortaya çıkar.

²⁹ Mevlana Celaleddin-i Rûmî, *Mesnevi*, haz. Firdevs Tunalı, 1. Baskı, (İstanbul: Panama Yayıncılık 2012), 158.

³⁰ Gürhan Tümer, *Mimarî Mekânın Sistem Kuramı, İletişim Kuramı, İşaretbilim, Dilbilim ve Anlambilim Açısından İrdelenmesi Üzerine Bir Deneme*, (Doktora Tezi Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1971), 21.

³¹ Meriç Demir Kahraman, *İnsan İhtiyaçları ve Mekânsal Elverişlilik Kavramları Perspektifinde Yaşanabilirlik Olgusu ve Mekânsal Kalite*, *Planlama Dergisi*, 24 /2 (2014), 82-83.

³² Gürkaş-Barkul, *Yer Üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi*, 5.

³³ Öner, *Edebiyat Mekân İlişkisinin Psikolojik ve Sosyolojik Boyutları*, 177.

³⁴ Korkmaz-Şahin, *Romanda Mekân Romanda Mekân Poetiği ve Çözümlemeler*, 8.

Mekânın bu yönüne dikkat çeken Heidegger, ona varoluş penceresinden bakarak onun insanların dünyada var olma çabasının sonucu olduğunu söyler.³⁵ Heidegger'le aynı görüşü paylaşan Gürkaş ve Barkul da mekânı "var olmanın rahmi"ne benzetir. Onlara göre mekân, bedenlerin varoluşuyla şekillendiğinden "olmak" için var oluşun doğasına muhtaçtır. Bu yüzden de insana var olmak için fırsat vererek ona zemin oluşturur. Bu anlamda mekân, var olmanın gölgesi gibidir. Her varoluşta mekân da onunla beraber gelir.³⁶ G. Scott da mekânın insan üzerindeki tesirine dikkat çeker. Ona göre istesek de istemesek de mekân, bizleri etkiler ve benliğimize hükmeder.³⁷ Bütün bu görüşler birlikte düşünüldüğünde insanın mekâna mecbur oluşu ve bir düzlem olmadan varlığını ortaya koyamayacağı gerçeği, daha net bir şekilde anlaşılmış olur. Çünkü kişi, mekânın mutlak hâkimiyeti ve etkisi altında olduğundan "mekânın sahip olduğu şartlar, kişiyi âdeta kader gibi kuşatır. Onun talihi ise doğduğu çevrenin etkisiyle biçimlenir."³⁸ Her şeyden önce insanın hayatı, mekânın sınırları içinde geçmek zorunda olduğundan insan, varoluşunu mekâna borçludur.

Mekânla insan arasındaki ilişkide aktif özne, insandır. Onu durmadan şekillendirdiği gibi ona sürekli yeni anlamlar da yükler. Çünkü mekânı inşa eden, var eden yine insanın kendisidir. Yani mekân edilgendir ve insan, mekânın etkenidir. Daha da önemlisi kullanıcısı olmayan mekân, sadece bir nesneden öteye geçemeyecektir.³⁹ Çağlayan Gürpınar, insanın mekân üzerindeki etkisinden bahsederken La Otze'nin insan-mekân ilişkisi hususundaki "*Binanın varlığı, duvarları ile çatısında değil içinde yaşanan mekândadır*"⁴⁰ sözünü aktararak iki unsur arasındaki ilişkinin yönüne işaret eder. Bu da iki varlık arasında birbirini besleyip var eden karşılıklı bir ilişkinin olduğunu gözler önüne sermekle beraber ibrenin insandan yana olduğunu gösterir. Çünkü insan; yaşadığı yerin havasına, toprağına, taşına damgasını vurur ve istediği yönde şekil verir. Buna mukabil mekân unsurları da insanın şekillenmesinde önemli bir paya sahiptir. Dolayısıyla birinden bahsederken diğerini zikretmemek, konunun bir yönünü hep eksik bırakacaktır.

Bir yaşam alanı olması hasebiyle mekân, bir hafızayı ve ruhu içinde barındırır. Zira insan, üzerinde yaşayacağı bir yeri fiziksel olarak inşa ederken bunun yanında duyarak, hissederek, yaşayarak da ona şekil verir. Böylece mekâna bir de ruh katarak manevî bir boyut kazandırır ve mekânı maddenin ötesine taşır. Zahirdeki görüntüsünün altında ihtiva ettiği derin ve zengin anlam katmanlarına dikkat çeken Kırlioğlu ve Tekin'e göre mekân kavramı, pek çok insan için fiziksel bir nesneyi çağrıştırır da içeriğinde ve detaylarında insani ve toplumsal açılardan tarih, gelenek, görenek, kültür, zafer, katliam, başarı, yenilgi, travma, ölüm, doğum, savaş, barış, değişim, dönüşüm, etkileşim, inşa, hafıza, kimlik, bellek, etkileşim, ilişki ve sosyallik gibi çok sayıda önemli kavramı barındırmaktadır.⁴¹ Konuya bu açıdan yaklaşıldığında aslında açık olsun kapalı olsun büyük olsun küçük olsun yaşanan ev, cadde,

³⁵ Akt. Derya Adıgüzel Özbek- Doğan Zafer Ertürk, *Mekânı Anlamak Üzere Süreç Odaklı Bir Yaklaşım*, Tasarı+Kuram Dergisi, 24, (Aralık 2017), 79.

³⁶ Gürkaş-Barkul, *Yer Üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi*, 8.

³⁷ Akt. Altan, *Mimarlıkta Mekân Kavramı*, 77.

³⁸ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları 1*, 110.

³⁹ Kahraman, *İnsan İhtiyaçları ve Mekânsal Elverişlilik Kavramları Perspektifinde Yaşanılabilirlik Olgusu ve Mekânsal Kalite*, 74.

⁴⁰ Gürpınar, *Mekân Kurgusunun Kullanıcılar Üzerindeki Psikolojik Etkilerinin Örneklerle İncelenmesi*, 28.

⁴¹ Mehmet Kırlioğlu-Hasan Hüseyin Tekin, *Güncel Sosyal Hizmet Çalışmaları İnsan-Mekân İlişkisinin Bütüncül Boyutu: Kent-Mekân Çalışmalarında Sosyal Hizmet Gereksinimi*, 1. Baskı. (İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2019), 132.

sokak, meydan gibi mekânların insanlık için fiziki boyutlarından çok daha fazla anlam ve işleve sahip olduğu açıkça anlaşılır. Denebilir ki “insan ilişkilerinin sahnesi olarak mekân; kutsal olanı kutsal olmayandan, topluma ait olanı özel olandan, erkeklerin olanı kadınlardan, kadınların olanı erkeklerden, aileyi ona yabancı olan her şeyden ayıran sınırları içerir. Bu özellikleriyle de bizimle ulaşmak istediklerimiz arasında mükemmel bir semboller topluluğu oluşturur.”⁴²

Mekânın içerdiği bu anlamlardan dolayı onu zahiri anlamda ele almak, içerdiği derin anlamları idrak etmeyi imkânsızlaştırır. Dolayısıyla gerçek manada mekân anlaşılacak isteniyorsa onun tüm yönleri ve işlevleriyle ele alınıp değerlendirilmesi gerekir. Bu anlamda yaşam için lüzumlu olan alanları oluşturan mekân, toplumsal hayatın devamlılığı için de olmazsa olmaz kıstaslardandır ve bizzat tarihin kendisidir. “Çünkü o, bireyin hem şahsi hem de toplum tarihinin temel sahnesidir.” İnsanlar gelir, geçer; ama mekânlar kalıcıdır. Bu anlamda mekân, salt hayata sahne olmakla kalmaz, aynı zamanda “ölüme de sahne olur”⁴³ ve böylece tarihi olma özelliğini de elde etmiş olur. Bu yönüyle bütün yaşanmışlıkları hafızasında saklayacak ve yeri gelince onları hatırlatacak vasıflara sahip olacaktır. Nitekim karşımıza çıkan bir mezar taşı, bir cami, bir türbe ve bu mekânların barındırdığı diğer unsurlar; geçmişten kalan izleri gözler önüne serer, geçmiş ile gelecek arasında kopmaz bir bağ kurar. Diğer bir deyişle mekânın her ögesi, bir mimari ürün olduğu kadar bir zaman tüneli olarak da karşımıza çıkar.⁴⁴ Böylece mekân “içinde yaşayanların geleneklerini, kültürlerini, değerlerini, yargılarını, dünya görüşlerini ileten ve etkileyen bir ortam vasfı kazanır.”^{45,46} Solak’ın da ifade ettiği mekân-toplum ilişkisi, mekânın temel nitelikleri itibarıyla geniş kapsamlı bir kavram olduğuna ve toplumsal hayatın temel değerlerini barındırdığına işaret eder.

Netice itibarıyla özelde insanın, genelde ise toplumların mekânla iç içe geçen ve birbirini tamamlayan bir ilişki ağı söz konusudur. Bu ilişkinin kısa bir zaman diliminde şekillenmesi mümkün görünmediğinden bu kopmaz bağın temeli, çok eski zamanlara dayanır. Bunun da insanlık tarihi kadar eski olduğu anlaşılır. Söz konusu ilişkinin yeryüzündeki hayat devam ettiği sürece artarak ve daha da pekişerek devam edeceğini söylemek mümkündür.

2. Mekân ve Edebiyat

İnsan, yeryüzünde atıldığı macera boyunca deneyimlediklerini resim, müzik, dans, anlatım, şarkı gibi farklı kanallarla aktarma zorunluluğu hisseden bir varlıktır. Ancak insanın konuşabilen ve düşünebilen tek varlık olması hasebiyle dil aracılığıyla anlatım, kendini ifade etmede başat bir araçtır. İnsan olmayla birlikte ortaya çıkan ve anlatma ihtiyacıyla açıklanabilecek olan bu durum, anlatma esasına dayalı edebi eserlerin ortaya çıkmasında büyük bir rol oynar. Başka bir ifadeyle tahkiyeye dayalı eserler, anlatma gereksiniminden ortaya çıkan ürünlerdir. Bu anlamda edebi metinler, insanlığın asırlar boyu devam eden yaşam döngüsü içinde oluşturdukları eserlerdir. Toplumsal kodları içinde barındırdığı gibi onu yaratanın damgasını taşır.

⁴² Göka, *İnsan ve Mekân*, 100.

⁴³ Demir, *Mekânın Hikâyesi Hikâyenin Mekânı Türk hikâyesinde mekân (1870-1922 dönemi)*, 114.

⁴⁴ Altan, *Mimarlıkta Mekân Kavramı*, 86.

⁴⁵

⁴⁶ Sevcen Gülec Solak, *Mekân-Kimlik etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış*, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6/1, (2017), 19.

Milletlere mal olan anlatılar, onların varlıklarını ortaya koymaları için gerekli olan koşulları oluşturur. Bu işlevlerinin yanında toplumun fertlerini birbirine yakınlaştırıp kaynaşmalarını sağlar ve kimlik inşa sürecinde önemli roller üstlenir. Bunun yanı sıra edebi metinler; toplumların inanç dünyasını, değer yargılarını, duygu ve düşüncelerini, korku ve sevinçlerini ihtiva eder. Anlatıcı, eserin merkezinde görünse de bir parçası olduğu toplumdan aldığı kültürel mirasla eserini şekillendirir. Bu yönüyle edebi metinler, hayatın ayrılmaz bir parçasını teşkil etmesi hasebiyle bireylere yahut halklara ait duygu ve düşünceleri, tecrübeleri yansıtan bir ayna görevi görür. Toplumların uzun seneler içinde dokudukları bütün kültürel değerler; edebi metinlerin kurduğu köprü vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılır ve bu bağlantı sayesinde geçmiş ile gelecek arasında devamlılığı sağlar.

Bu devamlılığın bir ayağını da edebi eserlerde mekân oluşturur. Zira metinlerin yaratılma sürecinde rol alan birtakım önemli unsurlar vardır. Edebi metinler, oluşturulurken toplumların yeryüzündeki serüvenlerine tanıklık eden mekânları da konu edindiğinden toplumların tarih sahnesine çıkması, büyük olayları yaşaması, belli bir mekân bağlamında ortaya çıkar. Bu yüzden edebi eserlerde mekân, anlatının vazgeçilmez parçasıdır ve işlevsel bir unsur olarak edebi metinlerde kendine yer bulur. Ancak mekân, hem gerçek dünyada hem anlatılarda salt yaşama yahut olay örgüsüne bir yer tahsis etme işleviyle düşünülecek basit bir unsur veya fon olarak edebi eserlerde ele alınmaz. Aksine mekân, bireysel faaliyetlerin ve toplumsal hayatın merkezinde yer alan önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Anlatma esasına bağlı edebi metinleri belli bir düzen çerçevesinde meydana getiren birtakım unsurlar vardır. Metni gerçek manada anlayabilmek için onu meydana getiren sistemin bileşenleri arasındaki ilişki ağının önemini idrak etmek ve tüm yönleriyle ortaya koymak gerekir. Bu parçaların her birinin ayrı anlam ve işlevi olduğu gibi bir bütün olarak düşünülebilen bu sistemin kendine has özellikleri söz konusudur. Ancak birbirini tamamlayarak bir kombinasyon oluşturan bu unsurlar, aynı düzlemde bir araya toplanır. Aralarındaki münasebet ve üstlendikleri işlevler, bu yolla anlaşılma zemini elde etmiş olur. Anlatı türlerinin bu özelliğine dikkat çeken Şerif Aktaş, eserin oluşumunda rol alan parçaların ilişki ağını vücudumuzun sindirim, solunum, dolaşım gibi farklı sistemlerden teşekkül eden terkibe benzetmektedir.⁴⁷

Roman, hikâye, masal, destan, halk hikâyeleri gibi tahkiyeye dayalı edebi metinlerde mekân ve ona bağlı unsurların önemi, kendini daha da gösterir. Bu türlerin merkezinde bir olay örgüsü yer aldığından bu olay örgüsünün hayat bulabileceği bir mekâna ihtiyaç duyulur. Çünkü belirli bir zaman dilimi içinde bazı mekânlarda cereyan eden ve birbirine bağlı olan vaka halkaları ele alınır. Söz konusu metinlerde anlatılacak olan bir vaka yahut vakalar zinciri dikkatlere sunulur ve ele alınacak, üzerinde söz söylenecek bir hususun varlığı kendini hemen hissettirir. Asıl belirleyici unsur, vaka olmakla birlikte diğer unsurlar; eserin etrafında birleşir, vaka zincirinin takdiminde vasıta işlevi görür ve edebi eser vücuda gelmiş olur. Bir nizamaya uygun olarak esere eklenen unsurların her biri, kendisinden beklenen fonksiyonları üstlenip eserin tamamlanmasına katkı sunar. Şerif Aktaş'a göre "*eser veya metin, bir cümle ise söz konusu düzen de eserin mesajı iletmesine yüklenildiği vazifeyi yerine getirmesinde muhtelif unsurları birleştirmeye yarayan gramer kaidesi hükmündedir.*"⁴⁸

⁴⁷ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, 1. Baskı, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991), 22.

⁴⁸ Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, s. 71.

Kurgu dünyasında mekân, sadece metnin tamamlanmasını sağlayan bir fon olmayıp pek çok işlevi içinde barındırır. Narlı'ya göre mekân, bir dekor olarak sunulsa da "genel olarak, vakanın varlık bulduğu yer, şahısların içinde yaşadıkları, kendi oluşlarını fark ettikleri alandır."⁴⁹ Bütün olay örgüsü, bir mekân çerçevesinde vuku bulup geliştiğinden vaka halkalarını mekânın çizdiği çerçevenin dışında konumlandırmak mümkün görünmemektedir. Mekânın edebi eserlerdeki bu işlevinden dolayı Balkaya, "Bir şeyin, anlatıldığı kadar nerede anlatıldığı, kahramanın yaşadığı kadar nerede yaşadığı, olayın geçmesi kadar nerede geçtiği de önemlidir. Çünkü mekân, her şeyi saran ve etkileyen bir özelliğe sahiptir."⁵⁰ diyerek mekânın edebi eserlerdeki bu önemine dikkat çeker. Eserlerdeki mekân, çevre tasviri ve tanıtım amaçlı olabildiği gibi işlevsel nitelikte de olabileceğine dikkat çeken Ahmet İçli ise metinlerde mekân unsurunun olayların meydana geldiği çevreyi tanıtmak, olayların vukuu için atmosfer/ortam yaratmak ve kurmaca eserlerdeki kahramanları çizmek/yaratmak gibi çeşitli amaçlarla kullanılabileceğini ifade eder. Ona göre mekân, fonksiyonel olarak kahramanın olay içindeki duruşudur.⁵¹ Mekân, olay örgüsüne yön tayin ettiği gibi anlatı kişilerine de bir rota çizer. Dolayısıyla edebi eserlerde mekânı anlatmak, kahramanı anlatmayla aynı işlevi taşımaktadır. Çünkü mekân aynı zamanda kahramanların içinde bulunduğu ruhsal durumu da ortaya koyar. Bu anlamda anlatıcı, mekânı kahramanın duygusal dünyasıyla bütünleştirip olumlu bir etki yaratabileceği gibi mekân ve insan tezadını oluşturarak mekânı olumsuz bir unsur olarak da sunabilir.⁵²

Kurgu dünyasında anlatı, olayın geçtiği mekân üzerinde bina edileceğinden kurgudaki iniş çıkışları belirleyen bütün tesadüfler, mekânların tanıklığında gerçekleşir.⁵³ Mekân, olay örgüsü çerçevesinde şekillenen bu edebi türlerde mıknatıs gibi çekim alanı oluşturarak bütün unsurları etrafında toplar ve bir anlamda eserin merkezine yerleşir. Bu yerleşmeyle de merkezkaç kuvveti oluşturur. Böylece eseri meydana getiren parçalar arasında bir etkileşim ortaya çıkar. Mehmet Tekin'e göre anlatı dünyasında mekân, olayların cereyan ettiği çevreyi tanıtmak, kahramanlarını çizmek, toplumu yansıtmak, atmosfer yaratmak gibi işlevleri yerine getirir, anlatılanlara gerçeklik kazandırır ve eserin ayağının yere basmasını sağlar.⁵⁴ Bu yönüyle edebi eserlerde işlevsel olarak karşımıza çıkan mekân, üstlendiği rolle diğer unsurlarla birlikte eserin ete kemiğe bürünmesini sağlar. Mekân, "vakanın sahnelendiği yer"⁵⁵ olması hasebiyle gerçek dünyada üstlendikleri işlevleri kurgu dünyasında da üstlenir. Aktaş, bunun sebebini itibari âlemin üzerinde yaşadığımız dünyadan alınan unsurlarla kurulmasına bağlar.⁵⁶

Mekânın bir diğer işlevi ise anlatıda zengin bir anlam katmanı oluşturmaktır. Bir başlangıç ve sonuç noktası arasında cereyan eden vaka halkalarının varlık sahnesine çıkıp elle tutulur, gözle görülür bir hususiyet kazanmasını sağlayan mekân, anlatıda açık bir şekilde dile getirilmeyen hususların örtülü bir tarzda tanıtılmasına ve tasvir edilen mekânın gözeneklerine işlenmesine katkı sağlar. Böylece anlatıcı, mekâna bir gizem katarak okuyucu/dinleyicinin

⁴⁹ Mehmet Narlı, *Şiir ve Mekân*, 1. Baskı (Ankara: Hece Yayınları, 2007), 98.

⁵⁰ Adem Balkaya, *Oğuz Kağan Destanı'nda Mekân*, Journal of Turkish Studies, 3/2, (2008), 151.

⁵¹ İçli, *Fuzûlî'nin Rind ü Zahid Eserinde Mekân: Meyhane ve Mescit*, 1307.

⁵² Ferda Zambak, *Türk Romanında Mekân*, (Yüksek Lisans Tezi Muğla Üniversitesi 2007), 4.

⁵³ Macit Balık, *Edebiyat ve Mekân Bağlamında Safiye Erol'un Ülker Fırtınası Romanı Üzerine Bir İnceleme*, Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/2, (2016), 123.

⁵⁴ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları 1*, 104.

⁵⁵ Mehmet Özger, *Lâmi'î Çelebi'nin Vâmık u azra Mesnevîsinin Modern Roman Tekniklerine Göre İnce-lenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi İnönü Üniversitesi 2004), 67

⁵⁶ Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, s. 81.

mekândan hareketle mesajı yakalamasını ister. Okuyucunun zihninde oluşan soru işaretleri, mekânın sağlıklı bir şekilde analiz edilmesiyle ortadan kalkar. Bu da olay örgüsünün üzerinde cereyan ettiği sahnelerin tamamı mekânla alakalı olmasından ileri gelir. “Olay nerede başladı, nerede sona erdi; şahıslar nerede bulunuyor?” gibi sorular, mekânla yakından ilgilidir. Ayşe Demir’e göre mekân, bu yönüyle anlatılara bir sınır çeker ve anlatımın çerçevesini çizer. Böylece anlatıya kurgusal gerçeklik kazandırır.⁵⁷

Kurmaca metinlerde mekânın tanıtılması, okuyucu açısından oldukça önemlidir. Çünkü mekân tasviri, okuyucunu vakanın mahiyetini anlamasını kolaylaştırır. “Anlatılacak hikâyeye bir köyde, şehirde, çölde; evde, apartman dairesinde, odada; kahvede, parkta caddede vb. geçecekse okuyucu, ona göre bir tutum takınır; muhayyilesini o yönde harekete geçirir; o yönde bir beklenti içine girer.”⁵⁸ Bununla birlikte Narlı’ya göre mekân, vakanın bir ögesi olarak aksiyonun oluşmasına veya şekillenmesine de etki eder. Bazı mekânlar şahısları “engellenen” veya onlara “yardım eden” bir görev alabilirler.⁵⁹ Bu manada kurmaca metinlerde mekân, olayın meydana geldiği bir sahne oluşturmasının yanında olay örgüsünün şekillenmesinde ve kahramanın iç dünyasının anlaşılmasında önemli ipuçları verir. Ayrıca mekân unsuru, kahramanların çiziminde de fonksiyonel olarak ön plana çıkmaktadır. Çünkü bazı eserlerde yaşadığı mekânla özdeşleşen kahraman, sahip olduğu kişilik özelliklerinden ziyade mekânla birlikte zikredilir. Ahmet İçli, anlatılanlara gerçeklik kazandıran ve kurmaca esere bir yer tahsis eden mekânın bundan başka karakter çizimi gibi daha önemli bir işleve de sahip olduğunu belirterek mekânın bu cihetine dikkat çeker.⁶⁰ Örneğin Mecnûn’dan söz edildiğinde kahramanın karakterinden ziyade akıllara onun özdeşleşen “çöl” gelir.

Sonuç olarak denilebilir ki mekân, kurmaca metinlerin diğer unsurları (olay örgüsü, zaman, şahıs kadrosu) ile sürekli bir ilişki içinde olduğundan, eserlerin içine ahenkle yerleştirilmek durumundadır. Zira üstünkörü verildiği takdirde eserin yapısal özelliklerini bozar ve olması gereken bütünlük ortadan kalkar. Yani mekân, birçok fonksiyonunu diğer kurgusal unsurlarla birlikte yerine getirir. Dolayısıyla kurgu dünyası için bu kadar önemli bir yapının eserlerin içinde gelişigüzel yerleştirilmesi düşünülemez. Çünkü mekânla ilgili olan her tasarruf, kurgunun diğer öğelerini de etkilemektedir.

3. Edebî Eserlerde Erginleştirici İşleviyle Mekân

Edebî eserlerde mekân, maddî yönüyle birlikte sahip olduğu manevî yönleriyle de ele alınır ve genelde simgesel bir değer kazanır. Bu yüzden mekân, edebî eserde sırf maddeden ibaret olarak düşünülecek ve zahirdeki görüntüsüyle açıklanabilecek bir kavram olmanın ötesinde bir anlamı içinde barındırır. Bu özelliğinden ötürü onun sadece maddî yönüne odaklanma, zahiri görüntüsünün arkasında saklı bulunan soyut tarafların perdelenmesini ve yüzeye yansımayan bu boyutun görülmesini zorlaştırır. Bu yüzden önemli olan, mekânın gözeneklerine sinmiş olan manayı görebilmek, diğer bir deyişle eserde kazandığı simgesel anlamı idrak edebilmektir. Mekânın bu boyutuna dikkat çeken Alper Günaydın, onun maddi

⁵⁷ Ayşe Demir, *Mekânın Hikâyesi Hikâyenin Mekânı Türk hikâyesinde mekân (1870-1922 dönemi)*, 1. Baskı, (İstanbul: Kesit Yayınları, 2011), 9-13.

⁵⁸ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları 1*, 104.

⁵⁹ Mehmet Narlı, *Romanda Zaman ve Mekân Kavramları*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5/7, (2002), 99.

⁶⁰ İçli, *Fuzûlî'nin Rind ü Zahid Eserinde Mekân: Meyhane ve Mescit*, 1305.

yönünün temelsiz olduğunu, asıl önemli olanın simgesel yönü olduğunu, dolayısıyla maddi mekânla odaklanmamak gerektiğini vurgular.⁶¹

İnsanların kimlikleri olduğu gibi mekânların da uzun bir zaman zarfında inşa edilen ve çok boyutlu hususiyetlere sahip olan kimlikleri vardır. Bu kimlik, edebî eserlerde daha da belirginleşir ve kahramanla bütünleşerek onun kimliğinin bir parçasına dönüşür. Mekânların sahip olduğu bu kimlik, barındırdığı insanın kendi içsel hazinesini keşfedip kemâlâta ulaşmasında belirleyici bir role sahiptir. Çünkü bütün ilâhi isimlerin suretinde yaratılan ve bir mikrokozmos olan insan, günlük koşuşturmalar neticesinde kalabalıkların içinde kaybolur. Ayrıca maddî dünyanın peşinde koşmaktan sahip olduğu potansiyeli göz ardı eder ve kendi benliğini keşfetmeyi sürekli erteler. Bu anlamda mekân, kişiyi bu geçici âlemin dışına çekip kurtaracak ve maddenin örttüğü perdeyle kapanan gözlerini açarak hakikatleri idrak etmesine vesile olacak bir vasıta işlevi görür. Bu da kişinin ruhsal dünyasında değişimin kapısını aralar ve erginleşme sürecine girmesini sağlar.

Bu işlev, mistik düşüncelerde insanın bilinçaltıyla mekân arasındaki doğrudan ilişki kurulmasından ileri gelir. Zira insanların yüzleşmekten çekindikleri için bilinçaltının karanlık dünyasına ittikleri yönleri vardır. Fordham; bunu bizden beklenenlere uygun davranma, aldığımız eğitim ile toplumsal baskıya yanıt verme ve kabul edilen davranış biçimlerine uyma yönünde içimizde güçlü bir eğilimin olmasına bağlar. Ona göre kişiliğe özgü birçok şey; bu süreç içinde doğrudan kaybolmakta, daha doğrusu bilinçdışına itilmektedir.⁶² Diğer bir ifadeyle bastırılarak unutulmaya terk edilmektedir. Bunun asıl sebebi, toplum tarafından hoş karşılanmayan, kabul görmeyen ve tepkiyle karşılanan temayüllerin birey tarafından unutulmak üzere geri plana itilmesidir. Jung ise bu durumu insanların işin kolayına kaçmayı tercih etmesine bağlar. Ona göre dıştan güçlü bir engellenme olmadıkça bize en kolay gelen gelişme çizgilerini izleriz; ancak aynı zamanda “en güçlü ayağımızı öne uzatmaktan” hoşlanırsınız.⁶³ Ne var ki bu eğilimler, hiçbir zaman bütünüyle ortadan kalkmaz ve bilinçaltının derinliklerinde varlığını sürdürür. Böyle olunca da “gölge”de kalan bazı özellikler, kolektif bilinçdışının katmanlarını oluşturur. Kemâlât yolunda ilerleyen yolcu ise sürekli bilinçaltına itip yüzleşmekten çekindiği bu yapıyla birtakım mekânlarda kendisiyle baş başa kaldığında karşılaşır. Bu mekânlarda ruhunun derinliklerinde bulunan girintilere girerek karanlıkta kalan yönleriyle yüzleşme ve kendisini gerçekleştirme şansı bulur. Zira bilinçdışı; insanın yalnızca eskilerini attığı bir bodrum odası değil, bilincin ve insanlığın yaratıcı, yıkıcı ruhunun da kaynağını da barındırmaktadır.⁶⁴ Ancak bilinçaltında potansiyel olarak bulunan bu kaynağın kullanılması gerekir. Bu kaynağa ulaşan kişi, şayet törpülenmemiş olup kaos ve düzensizliğin kuluçkası olan yönleriyle yüzleşme fırsatını değerlendirirse benlik hazinesini keşfetmeye yaklaşır. Fakat bu yüzleşme, tek başına yeterli değildir. Pearson’a göre bunun anlamlı olması, insanın bir kez yadsımayı aşmış yaşama gerçeğiyle, yani gölgesiyle yüzleştiğinde bir sonraki aşamada onu bekleyen umutsuzluğa kapılma tehlikesini de bertaraf etmesine bağlıdır.⁶⁵ Bu anlamda toplumsal kalıpların dışına çıkan hakikat yolcusunun yolda uğradığı mekânlarda

⁶¹ Alper Günaydın, *Yunus Emre'nin Kurmacasından Tasavvufun Kuramsalına: Risâletü'n- Nushiyye'de Mekân Algısı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (Özel Sayı), (2022), 145.

⁶² Frieda Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, çev. Aslan Yalçın, 1. Baskı (İstanbul: Say Yayınları, 2008), 59.

⁶³ Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, 59.

⁶⁴ Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, 31.

⁶⁵ Carol S. Pearson, *İçimizdeki Kahraman*, çev. Semra Ayanbaşı, 1. Baskı (İstanbul: Akaşa Yayınları, 2016), 78.

karşılaştığı kişiler ve gördüğü manzaralar, onu içsel bir muhasebe yapmaya sevk eder. Bununla birlikte onu bastırılmış yönleriyle yüzleştirip kendi benliğini keşfetmesinde zaruri şartları oluşturur. Kişi, bu mekânlarda bilinç ve bilinçdışı yapılarını uzlaştırıp aralarındaki çatışmayı sonlandırmaya muvaffak olduğu takdirde kaostan kurtulup ruhsal dinginliğe erişir.

İnsanın kendisiyle yüzleşmesi ve nihayetinde değişmesi, sancılı bir süreçtir. Çünkü kişi, yanlış yanlarıyla yüzleşmekten çekinir ve değişimden korkar. Jung, bu korkuyu insanın iç dünyasının sonsuz karanlığına ve derinliğine bağlar. Ona göre iç dünyaya açılan kapı, dar ve gizlidir. Sayısız önyargılar, yan tutmalar, düşünceler, korkular bu girişe set çeker.⁶⁶ Dolayısıyla bu kapıdan geçmek, bıçağın keskin ağzında yürümek kadar zordur. Ancak kaderden kaçmak nasıl imkânsızsa değişimden kaçmak da o kadar imkânsızdır. Bu anlamda değişimin başlayabilmesi, bireyin maddi perdelerden ve kalabalıklardan sıyrılıp kendisiyle baş başa kalabileceği bir mekânın kuracağı köprü vasıtasıyla kendi iç âlemine yapacağı yolculuğu elzem hale getirir. Çünkü insanoğlu, toplumsal hayatı içinde diğer bireylerle uyum içinde yaşama konusunda gerçek kişiliğini saklama ve bir maskeyle yaşama ihtiyacı hisseder. Bu sayede içinde yaşadığı toplumla uzlaşır ve çatışma ihtimalini ortadan kaldırır. Jung, bu maske için Antikçağ'da aktörlerin rolleri gereği giydikleri "persona" sözcüğünü kullanır.

Persona, psikik bir maske olarak yer edinir ve aslolanı örter.⁶⁷ Yaşadığı toplumun bir parçası olan insanlar da toplumsal koşulların beklentisine paralel olarak bu maskeyi giyme gereği duyarlar. Fordham da kişinin bu maskenin ardına gizlenmesini toplumsal gerekçelere dayandırır. Ona göre toplum, her bir ferdinin kendisine düşen rolü mümkün olduğunca kusursuz oynamasını bekler. İnsanın doğası, çelişkileri de ihtiva ettiğinden birey, tutarlı değildir; ama bir rolü oynarken tutarlı görünmek zorunda olduğundan kaçınılmaz olarak başka biçimde görünmektedir.⁶⁸ Bu bağlamda toplumun beklentileriyle çatışmaktan kaçınan ve hayatının kahir ekseriyetini bir maskenin arkasında gerçek kimliğini gizleyerek yaşamak zorunda kalan insan için erginleşme mekânı, gerçek kimliğiyle baş başa kaldığı ve tüm maskelerden sıyrıldığı sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri⁶⁹ olarak tarif edilebilir. Bu yeniden doğuşun başlaması ise kişiyi bir ahtapotun kolları gibi sarıp sarmalayan ve girdap gibi içine çekip yutmaya çalışan kalabalıklardan sıyrılmayı, yalnız kalıp hayatını gözden geçirebileceği bir mekânda içsel bir yoğunlaşma yaşayarak kendisiyle yüzleşmeyi gerektirir.

Toplumlara ait olan değer yargıları, insanın kendi iç dünyasının topografyasına doğru yapacağı yolculuğu engellediğinden kişinin alışık olduğu mekânı değiştirmesi zaruridir. Bir ferdi olduğu toplumdan uzaklaşmayı ve bunun zorluklarını göze alamayan kişi ise toplumun kendisine çizdiği rotada yürümek zorundadır. Bu durumda da ona biçilen rollerin içinde sıkışıp kalır ve sonsuz ayrıntılarda boğulur. Hayatın dolambaçlı yollarında kaybolur ve gemisini selametle bir limana ulaştırmaya muvaffak olamaz. Bu anlamda insanın kendi özüne yakın olması, toplumdan irak olmasına bağlı olduğundan Ahmet Doğan, insanın kendini bilmesinin kendi içerisindeki sonsuzluğunda bir serüvene çıkmasıyla mümkün olduğunu ifade ederek bu zorunluluğa dikkat çeker.⁷⁰ Quinn de ayrılma aşamasını , "eski

⁶⁶ Gustav C. Jung, *İnsan Ruhuna Yöneliş*, çev. Engin Büyükinan, 1. Baskı, (Ankara: Say Yayınları, 2010), 65.

⁶⁷ Pelin Sıkı, *Mekân ve Tasarım Kavramlarının Psikanalitik Yaklaşımlar ve Haz İlkesi Çerçevesinde İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi 2021), 255

⁶⁸ Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, 60-61.

⁶⁹ Jung, *İnsan Ruhuna Yöneliş*, 22.

⁷⁰ Ahmet Doğan, *Aşkın Kalbe Yolculuğu*, 1. Baskı (İstanbul: Değişim Yayınları, 2017), 35.

paradigmalarımızın dışına çıkma ve farklı biçimde düşünme" olarak tanımlar. Ona göre mekân değişikliğiyle birlikte biz çevremizle uyumu yeniden yaratırız.⁷¹ Quinn'in de dikkat çektiği gibi dönüşümün başlaması, bir paradigma değişikliğiyle beraber birtakım erginleştirici mekânların varlığına duyulan ihtiyacı hissettirir.

Kahramanın yukarıda zikredilen değişimleri yaşayabilmesinin ön koşulu olarak pek çok mekânı kapsayan bir yolculuğa çıkması gerekir. Zira "yolda olmak; olgunluğu ve yetkinliği özünde saklar. İnsanın var olduğu süre içinde hakikati bulması, bilmesi ve ona ulaşması için çabalaması, insan olmasının gereğidir. Dolayısıyla bütün eksikliklere ve zorluklara rağmen her an 'yolda olmak' insan için bir zorunluluktur."⁷² (Aydın, 2006, s. 19). Fakat bu yol, öyle çetin bir yoldur ki ilerlemeye devam edip hedefe ulaşmak için bazı mekânların içerdiği eşiklerden, zorlu imtihanlardan geçmek gerekir. Hâlbuki bu eşikleri başarıyla aşmak, her yolcunun kârı değildir. Attar'ın Mantıku't-Tayr'ında olduğu gibi binlerce kuş, Simurg'u bulmak ve Simurg olmak için birbirleriyle ve kendi kendileriyle tartışarak, birtakım şeyleri sorgulayarak yola çıkar. Yola çıkan bu binlerce kuşun çoğu, hedefe ulaşmadan pes eder. Sonunda direnenlerden kala kala otuz kuş kalır ki 'Simurg' Farsça'da 'otuz kuş' anlamındadır. O kuşlar da kendilerinin Simurg olduğunu tam anlamıyla ancak hedefe, hakikate eriştiklerinde anlayabilir. Bu anlamda bir gaye uğruna yolda olmak, çeşitli mekânlarda dönüşümden geçmek ve nihayetinde hedefe ulaşmak da buna benzer.

Kahraman, çıkacağı yolculuk sırasında karşılaşacağı zorlukları önceden kabul eder ve doğup büyüdüğü, aşınası olduğu yerleri terk etme cesaretini gösterirse yolun sonunda onu bekleyen ödüle ulaşır. Zaman zaman o, yolculuğa çıkma konusunda isteksiz davransa da bir kanal vasıtasıyla buna zorlanır. Çünkü bu yolculuk, kahramanın yeniden doğuşu için olmazsa olmaz bir kıstastır ve erginleşmenin kuluçkası olan mekânları barındırır. Pearson'a göre kahramanın bilinmeyenle karşılaşmak üzere yolculuğa çıkması, yeni bir düzeyde yaşanan hayatın başlangıcına işaret eder.⁷³ Bu bağlamda "kahraman kalabalıklardan sıyrılıp 'hâlvet der encümen' (kalabalıklar içinde Hak'la bir olma) sırrına erdiğinde kaostan merkeze doğru yolculukta içindeki esas benliğini elde eder."⁷⁴ Yolculukta oluşan şartlar, artık onun hakikatin tabiatını fark etmesi için daha elverişlidir. Geçtiği mekânlarda yaşadığı tecrübeler neticesinde idrak kanalları açılan kahraman, varoluşsal anlamda büyük resmi görerek hakikatlere ulaşır. Kısacası "deryayı görür ve dalgaların ayrı oluşu üzerinde ısrar etmez."⁷⁵ Bir bakıma bu içsel yolculukta bir ana rahmi işlevi gören mekânlarda ruhsal yoğunlaşma neticesinde hakikatleri anlama ve anlamlandırmaya çalışıp nihayetinde kendini tanıma fırsatı elde eder.

Tüm bu dönüşümlerin gerçekleşmesinin diğer bir koşulu da kahramanın kendi nefsinin bilmesidir. Bu anlamda "Nefsinin bilen, rabbini bilir." hadisi, hakikatlerin bilgisine ulaşmanın bu koşuluna işaret eder. Bunun neticesinde hakikatleri anlama noktasında taşlar yavaş yavaş yerine oturmaya ve kahramanın ayakları tabana daha sağlam basmaya başlar. Bir şekilde fiziki dünyaya bağlanmış, kalbi kir ve pas içinde kaybolmuş olan kahramanın kendi iç âlemine doğru yaptığı seyahat süresince vakit geçirdiği mekânlarda yaşadığı sessiz maceralar, onu sarsar ve ruhsal manada uyanmasını sağlar. Maddi dünyanın zevk ve ödüllere peşinde

⁷¹ Akt. Pearson, *İçimizdeki Kahraman*, 30.

⁷² Aydın

⁷³ Pearson, *İçimizdeki Kahraman*, 97.

⁷⁴ Tuba Bezenmiş, *Bir Yolculuğun Hikâyesi Yusuf u Züleyhâ Mesnevisinde Kemâlât*, 1. Baskı, (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2022), 178.

⁷⁵ Mohammed Rustom, *Sufi Metafiziği*, 1. Baskı, (Nefes Yayınları, 2014)s. 87

yitip giden kahraman, onun cazibelerini hükümsüz hale getirir ve bilinçdışının sonsuzluğunda yollar yapmaya, kendisini maddîyatın zincirlerinden kurtarıp özgürleşmeye muktedir olur. Bu noktaya ulaşmış kahramanı artık dünyadaki hallerden hiçbiri meşgul etmez ve dikkatini çekmeye muvaffak olmaz. Kahraman, ruhunun eteklerindeki tozları silkeleyip onu faal hale getirir ve yoluna arınmış olarak devam eder.

Çıktığı içsel yolculukta kendisine kucak açan birtakım mekânlarda karmakarışık ve fırtınalı bir hali yaşamayan kahramanın ruhen dağılıp savrulması, nihayetinde toparlanarak kendini bulması mümkün görünmemektedir. Başka bir ifadeyle kişinin adeta ocak işlevi gören bir mekânda yanmadan pışmesi, olağan bir durum değildir. Campbell'e göre kendi içimizde kurup içinde yaşadığımız dünyanın ve içindeki bizlerin yıkımı; fakat sonrasında daha cesur, dürüst, geniş ve daha eksiksiz bir insan yaşamının fevkalade bir yeniden inşasıdır bu.⁷⁶ Bu bağlamda kahramanın önce mekânda bir iç çatışma ve kaos yaşaması, sonrasında farklı bir kişi olarak yeniden doğması gerekir. Kaosun bireyleşme için vazgeçilmez olduğuna dikkat çeken Eliade'ye göre hangi düzlemde tezahür ederse etsin kaosa simgesel dönüş, her yeniden doğuş için vazgeçilmezdir.⁷⁷ Zaten Jung, "bireyleşme" kavramını kişinin psikolojik olarak iç bölünme yani, ayrılma yaşayıp sonra da bir bütün veya birlik haline gelmesi olarak tanımlar.⁷⁸ Jung'un görüşlerine paralel olarak kahramanın kendi benliğini inşa etmesi, başkalarından farklı olmasıyla mümkün olduğundan "her şeyin başı kaos ve yok etme olduğu sınavlar dünyasında; yok etme kendisini yok ettiğinde varlık ortaya çıkar."⁷⁹ Söz konusu mekânlarda kahramanın kendisiyle yüzleşmesi neticesinde sonsuz büyüklük ve genişliğe sahip olan bilinçaltındaki düzensizlik yerini düzene, çatışma ise yerini ruhsal bir dinginliğe bırakır. Bu fırsatı değerlendiren kahraman, varoluşun idrakine varır ve birey olmanın bilincini elde eder. Zira "bilinç, var olmanın önkoşuludur."⁸⁰

İbnî Arabî de bu dönüşümü "simgesel ölüm" ve "yeniden doğuş"la açıklar. Ona göre "manevî dönüşümün olmazsa olmaz şartı, insanın ölmeden önce ölüp insân-ı kâmilin ortaya çıkması, ancak zihnin susması ve benliğin unutulması, aklın oruç tutması, kalbin uyanık kalmasıyla gerçekleşebilecektir."⁸¹ İbnî Arabî'nin de vurguladığı gibi kişinin yaşadığı bu ruhsal çalkantı ve kaostan kurtulup dönüşümün gerçekleşmesi, yalnızca kalabalıklardan sıyrılıp kendisiyle baş başa kalabileceği ve yaşadıklarının bir muhasebesini yapıp kendisiyle yüzleşeceği, hayatını gözden geçirme imkânı bulacağı bir erginleşme mekânını, diğer bir deyişle çilehaneyi zaruri hale getirir. Tasavvuf geleneği içinde de sâlik için az konuşmak, az yemek ve az uyumanın yanında insanlardan uzaklaşmak da elzem olan şartlarındandır. Bunun için de salık, dar bir hücreye sığınarak halktan uzaklaşıp kendi iç dünyasına sığınır ve kendisiyle baş başa kalır. Bu anlamda uzaklaşma/yolculuk, salike yeni bir sayfa açar, hayatına bir renk ve dinamizm katar. Çünkü bir yerde sabit kalma ve durağanlık, beraberinde yerinde saymayı, çürümeyi getirir.

⁷⁶ Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. Sabri Gürses, 14. Baskı (İstanbul: İthaki Yayınları, 2017), 17.

⁷⁷ Eliade, *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, çev. Mehmet Emin Özcan, 1. Baskı (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2020),

⁷⁸ E. A. Bennet, *Jung Aslında Ne Dedi?*, çev. Işıl Çobanlı, 1. Baskı (İstanbul: Say Yayınları, 2006), 174.

⁷⁹ Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan, Tasavvuf ve Benötesi Psikolojisi (Transpersonal Psikoloji)*, 1. Baskı, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012), 21.

⁸⁰ Gustav C. Jung, *Keşfedilmemiş Benlik*, çev. Barış İlhan, 1. Baskı. (İstanbul: Sayfa Yayınları, 2011), 56.

⁸¹ Claude Addas, *İbn Arabî: Dönüşü Olmayan Yolculuk*, çev. Atıla Ataman.1. Baskı, (İstanbul: Nefes Yayınları,2015), 18.

Tarihin tozlu sayfaları, yerinden yurdundan ayrılıp bir süre sonra köklü bir değişim geçirerek dönen ve ruhsal manada gelişen insanların başarılı hayat hikâyeleriyle doludur. Hz. Muhammed, bunun en güzel örneğidir. Ali Şeriatî, “İslam tarihinde o, çoğu zaman Mekke’den ayrılıp Hıra Mağarası’nda inzivaya çekilmiş; orada Cebrail ile karşılaşmış güçlenerek (vahye muhatap olarak) ve bir ödül (nübüvvet-Kur’an) ile geri dönmüştür. Hz. Muhammed ve arkadaşlarının asıl ayrılışları ise 622 yılında hicret ile olmuş; Medine’ye göç ettiklerinde orada zorluk, sıkıntı ve çileyi yaşamışlar, maddî-manevî (sosyo-ekonomik-psikolojik) açıdan aşama kaydetmişler ve geri döndüklerinde ödülleri Mekke’yi fethetmek olmuştur.”⁸² sözleriyle bu mekân değişikliğinin olumlu yönüne dikkat çeker ve kendini gerçekleştirmek isteyenlerin önüne bir yol haritası koyar. Yer değiştirenlerin aksine yerinde sabit kalan kişi ve toplumlar ise kalıcı bir iz bırakmadan bu dünya sahnesinden silinip giderler.

Yer değiştirmenin faydalarına dikkat çekenlerden biri de Yakup Kadri’dir. Coğrafyanın insanların üzerinde hayli etkili olduğuna, bir kısmını “ruhen” bir kısmını ise fiziksel olarak malûl bıraktığına inanan Yakup Kadri’ye göre bunun tek çaresi, yer değiştirmektir. Zira çevreyi değiştirmedikçe insanın değişmesine imkân yoktur.⁸³ Yakup Kadri, bu bakış açısıyla mekân değişikliğini kişisel dönüşümün ön şartı olarak görür. Onunla benzer görüşleri paylaşan Tolstoy da “Tüm muhteşem hikâyeler iki şekilde başlar: Ya bir insan bir yolculuğa çıkar ya da şehre bir yabancı gelir.” diyerek güzel serüvenlerin anahtarının yolculukta gizli olduğunu vurgular.

Benzer bir vurgu, tasavvufta da görülmektedir. Tasavvuf geleneğinde insan nefsinin terbiye edilerek onun ilahi sıfatların tecelligâhı olabilmesi için birtakım eğitim yöntemleri ortaya konulmuştur. Bunlardan biri kuşkusuz yolculuktur. Yol/yolculuk, bütün dinlerde ve mistik yapılanmalarda manevî gelişimin ifadesi olmuştur. Bu anlamda sûfiler, dünyaya bağlanma ihtimali karşısında yolculuk yapmayı (sefer) bir eğitim metodu olarak benimsemişlerdir.⁸⁴ Ahmet Doğan, yolculuğun benliğın fenâsını (yokluk) tecrübe etmek bağlamında bir miraç olarak kolektif şuura yansıdığını söyler.⁸⁵ Lakin bu, insanın iç âlemine doğru yaptığı manevi bir yolculuk manasındadır ve tasavvuf geleneğindeki makamlardan geçerek hakikatlere ulaşma gayesi taşıyan bir eylemi sembolize eder. Bu yolculuğun ihtiva ettiği durakları Schimmel, “vatana dönüş” tecrübesinin simgeleri olarak tarif eder ve şöyle der:

“Tasavvufî yol, tarikat kavramı ile karşılığını bulurken yoldaki tehlikelere karşı edinilen kılavuzluğu da şeriat ifade eder ve tarikatın şeratsiz olmayacağı bilinir. Uzun ve yorucu seyahat, hakikate varmanın nihai tecrübesine en büyük hazırlıktır. Sâlikin yani bir metafor olarak yolcunun günlerce kat ettiği yollar, ruhun mekânlarındaki yollardır.”⁸⁶

Schimmel’in bu tanımında eksik kalan kısım, mekânda yol gösterici olan mürşittir. Zira sûfilerin yaşadığı mistik deneyimde manevî kılavuzun varlığı büyük önem arz etmektedir. O’kane’ye göre mürşit, “yeni başlayanın transpersonal/kişi ötesi boyutta uyanışını kolaylaştırıcı bir işlev üstlenir ve yeni başlayanın transpersonal bölgeye geçebilmesine, orada

⁸² İbrahim, Gürses, *Jung’cu Arketip Teorisi Bağlamında Tasavvufî Öykülerin Değerlendirilmesi: Sîmurg Örneği*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVI / 1, (2007), 86.

⁸³ Akt. Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları 1*, 116.

⁸⁴ Zafer Erginli, *Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünya Algısına Toplu Bir Bakış*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15 / 2 (Haziran 2006), 23.

⁸⁵ Doğan, *Aşkın Kalbe Yolculuğu*, s. 17.

⁸⁶ Gülçin Tanrıbuyurdu, *Tasavvuf Sembolizmi Bağlamında Cebri’nin Mihr ü Mâh’ında Kutsal Işık Kutsal Sayı Kutsal Mekân*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar, 13/69 (Mart 2020), 188.

keşfettiği boyutları kendi kişiliğinin ve hayatının dokusuyla bütünleştirebilmesine yardımcı olan bir köprüdür.”⁸⁷ Kılavuzun bu iki uç arasında inşa ettiği köprüden geçebilmeye muvaffak olan manevî yolcu, bu yolculuk sürecinde bazı mekânlarda kendisiyle baş başa kalarak kendi içinde derinleşir. Kendi gölgesiyle yani nefsiyle yüzleşme ve onu ıslah etme hususunda şayet iyi bir performans sergilerse yolun sonunda onu bekleyen ödüle kavuşmuş olur. Böylece mitsel anlatılarda kahramanın manevî bir rehber eşliğinde bilinçdışının derinliklerinde saklı ve elde edilmesi zor olan benlik hazinesine ulaşmak üzere çıktığı içsel yolculukta mekân, onun gizil güçlerini keşfetmesi gibi, kendi şartları ve olanakları ölçüsünde yüklendiği olgunlaştırma işlevlerini yerine getirmiş olur. Bir kaçış mekânına sığınan kahraman, kendi ruh dünyasıyla ilgilenme ve kendisine vakit ayırma fırsatı yakalamış olur. Ayağına pranga takan kalabalıklardan uzaklaşarak yalnız kalan kahraman, kendi ruhsal merkezine doğru yaptığı yolculukta esas benliğini keşfeder. Ana rahmini ve yeniden doğuşu sembolize eden erginleşme mekânlarından ruhsal açıdan güçlenerek ve dönüşümünü gerçekleştirmiş bir birey olarak çıkar.

Tasavvuf düşüncesinde nefsin terbiye edilmesiyle alakalı olarak ortaya konulan bu yaklaşım, insanın davranışını ele alan psikoloji biliminin de ilgisini cezbetmeyi başarmıştır. Psikolojideki bireyleşim yolculuğu, tasavvufta salikin çıktığı seyr ü sülûk ile benzerlik arz eder. Bu bağlamda bilinçdışının ürkütücü ve ıssız güzergâhlarında ilerleyen kahramanın yolunu kaybetmemesi, doğru yolu izlenmesine bağlıdır. Kendi içsel hazinesini keşfetme amacıyla olan kahramanın atılacağı bu uzun, meşakkatli ve engellerle dolu serüvende bilinçdışının sayısız çıkmaz sokaklarında yalnız başına emniyet içinde ilerlemesi mümkün değildir. Bu yüzden yolculuğun bu aşamasında manevî bir rehberin onun elinden tutması zorunluluğu doğar. Kılavuz olmadan çıkılan her yol, tehlikelerle doludur ve kahramanın hedefine ulaşmasını zorlaştırır. Ayrıca kahramanın bu aşamada yol yordam bilmemesi de, yolculuğun süresinin uzaması sonucunu doğurur. Schimmel, yolculuk boyunca manevî rehberin gerekliliğine dikkat çekerek şöyle der:

“Kişi, ister Jungcu bireyleşme yolunda ilerlesin isterse mistik tecrübeler vasıtasıyla Tanrı’sına ulaşmaya çalışsın elsiz ayaksız, vasıtasız olarak kendi içine doğru yapacağı bu yolculuk (yükseliş yolu) ıstırap ve meşakkatlerle doludur. Ve aşılacak her acı, insanı ruhî yolculuğunda (seyr ü sülûk) bir adım daha ileri götürür. Ancak bu yolculukta ister şeyh, baba veya dede olsun isterse analist olsun “mürşid” sıfatıyla bir yol gösterici şarttır. Zira kılavuzsuz gidene iki günlük yol, yüzyıllık yol olur.”⁸⁸

Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere edebî eserlerde ve mistik düşüncede kahramanın/salikin köklü değişimi ve benlik hazinesini keşfetmesi, onun ancak bir yolculuk sırasında bazı mekânlara girmesiyle mümkün olabilmektedir. Yolculuğa çıkmayan kahramanın bu mekânlarda gömülü bulunan ve onu bekleyen gizli hazineye ulaşma şansı yoktur. Zira insan, belli sınırlar içinde kalarak onun için imkân dâhilinde olan şeylerin ne olduğunu bilemez. Dolayısıyla kahramanın ilk yapması gereken şey, onu sınırlandıran alanı aşmasıdır. Bu yolculuğu maddeden ve varoluş koşullarından uzaklaşıp yeni bir varoluş çerçevesi içine girme olarak izah eden Sinan Doğan’a göre maddeden ruha doğru bir yolculuk yapan insanlar; içlerinde derin bir inkılâp geçirir, önceki hayatla kıyaslanmayacak şekilde farklı bir mecraya girer ki bu da hayatın içinde yeniden doğmak demektir. Yani insanın

⁸⁷ Atum O’kane, “Manevi Rehberlik Sanatı”, Jung Psikolojisi ve Tasavvuf, ed.Spielgeman, İnayet Han, Fernandez, 1. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 63.

⁸⁸ Gürses, Jung’cu Arketip Teorisi Bağlamında Tasavvufî Öykülerin Değerlendirilmesi: Sîmurg Örneği, 89.

kendini bulması, kendi içinde saklı olan defineye ulaşması demektir.⁸⁹ Bu anlamda benlik hazinesini keşfetmek üzere yolculuğa çıkan kahramanın uğradığı güzergâhlarda karşısına çıkan mekânlar, onun hayatında bir dönüm noktası olur ve onu gerçek benliğimiz olan bu iç hazineye götüreceği yolun taşlarını döşer. Pearson'a göre bu hazine, yeni ve yaşamı onaylayan bir perspektifi keşfetmektir.⁹⁰

Sonuç

Sonuç olarak insanın hayat serüveninde mekânla ilişkisi, en ilkel zamanlarda başlayıp günümüze kadar gelişerek devam etmiştir. Yeryüzündeki macerasına atılan insanoğlu; çok çeşitli sebeplerle geçici ya da sürekli yaşayabileceği; barınma, korunma, dinlenme, eğlenme, üretme gibi ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir yer arayışına girer ve mekânla ilişki kurar. Daha sonra ise insanlar tarafından inşa edilen bu mekânlara çeşitli anlam ve işlevler yüklenir. Hem bireysel hem de toplumsal kimliklerin oluşmasında ve şekillenmesinde büyük bir rol oynan bu mekânlar, edebi eserlerde ise insanla tamamen özdeşleşerek ele alınır. Zira edebiyat, mekânla insan arasındaki etkileşime ve ilişkiye odaklanarak insanın mekâna yüklediği anlamı, ruhunun yansımalarını dil aracılığıyla resmeder. Böylece edebiyat mekânı insanın bir parçası olarak ele alır ve kahramanın ruh halini, kendi arayışını, mekân ekseninde işler. İnsan ruhuyla mekânı birbiriyle ilişkilendiren edebî eserler, mekânı insan ruhuna açılan kapının anahtarına dönüştürür. Mekân, artık insanın şekil verdiği bir yer olmanın ötesinde bir anlam kazanarak bizzat insana şekil veren bir unsura olur. Böylece edebi eserde mekân, insanı tanımanın bir aracına, denge unsuruna dönüşür. Özellikle mitsel eserlerde kahraman, kendi özünü ancak uğradığı mekânlarda keşfedebilir. Bu özelliğinden dolayı mekânın, edebi eserlerde çok zengin katmanları içinde barındırdığını ve insanı tanımanın başat unsuru olduğunu söylemek mümkündür..

Kaynakça

- Addas, Claude. İbn Arabî: Dönüşü Olmayan Yolculuk. Trc. Atila Ataman. İstanbul: Nefes Yayınları, 2015.
- Adıgüzel Özbek, Derya. Mimari Mekânın Tanımlanması Üzerine Bir Çalışma. Doktora Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, 2016.
- Aktaş, Şerif. Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- Altan, İlhan (1993). "Mimarlıkta Mekân Kavramı". Psikoloji Çalışmaları 19 (Şubat 2012): 75-88.
- Ar, Mazlum. "Mekân, Yer ve Yersizlik Kavramları Üzerine Bir İnceleme". Şehir ve Medeniyet Dergisi 7/14 (Haziran 2021): 8-25.
- Aydın, İbrahim Hakkı, "Bir Felsefi Metafor Yolda Olmak". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 6/ 1 (Şubat 2006): 9-22.
- Bachelard, Gaston. Uzamın Poetikası. Trc Ahmet Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları, 2008.

⁸⁹ Sinan Doğan, "Tarihte İnsan-Mekân Etkileşiminin Safranbolu Kentleşme Kültürüne Etkisi", Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu Bildirileri (Karabük 11-12 Ekim 2019), ed. Ayhan Işık, Tuğba Aydeniz, İ. Hakkı İmamoğlu (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2019), 660.

⁹⁰ Pearson, *İçimizdeki Kahraman*, 27.

- Balkaya, Adem. "Oğuz Kağan Destanı'nda Mekân". Journal of Turkish Studies 3/2, (2008): 151.
- Barkul, Ömü - Tuncer Gürkaş, Ezgi. "Yer Üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi". Sigma, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, vol. 4 (2012): 1-11.
- Bennet, Edward Armstrong. Jung Aslında Ne Dedi?. Trc. Işıl Çobanlı. İstanbul: Say Yayınları, 2006.
- Bezenmiş, Tuba. Bir yolculuğun Hikâyesi Yusuf u Züleyhâ Mesnevisinde Kemâlât. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2022.
- Campbell, Joseph. Kahramanın Sonsuz Yolculuğu. Trc. Sabri Gürses. İstanbul: İthaki yayınları, 2017.
- Cebecioğlu, Ethem. Tasavvuf terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. Ankara: Anka Yayınları, 2005.
- Demir, Ayşe. Mekânın Hikâyesi Hikâyenin Mekânı Türk hikâyesinde mekân (1870-1922 dönemi). İstanbul: Kesit Yayınları, 2011.
- Demirkaya, Handan. Mekân Kavramının Tarihsel Süreç İçindeki İncelenmesi ve Günümüzde Mekân Anlayışı. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 1999.
- Develloğlu, Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. 16. Baskı Ankara: Aydın Kitabevi, 2006.
- Doğan, Ahmet. Hüsn ü Aşk Aşk'ın Kalbe Yolculuğu. İstanbul: Değişim Yayınları, 2017.
- Eliade, Mircea. Babil Simyası ve Kozmolojisi. Trc. Mehmet Emin Özcan. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2020.
- Erginli, Zafer. Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünyâ Algısına Toplu Bir Bakış. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15 / 2 (Haziran 2006): 23.
- Göka, Şenol. İnsan ve Mekân. İstanbul: Pınar Yayınları, 2001.
- Günaydın, Alper. "Yunus Emre'nin kurmacasından tasavvufun kuramsalına: Risâletü'n-Nushiyye'de mekân algısı". Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 22 (Özel Sayı) "Ocak 2022): 139-154.
- Gürpınar, Çağlayan. Mekân Kurgusunun Kullanıcılar Üzerindeki Psikolojik Etkilerinin Örneklerle İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi , 2000.
- Gürses, İbrahim. "Jung'cu Arketip Teorisi Bağlamında Tasavvufî Öykülerin Değerlendirilmesi: Sîmurg örneği". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16/ 1 (Ocak 2007): 77-96.
- Güzelkahraman, Buse Özge. Mekân ve İnsan İlişkisinde Yer Duygusunun Sanal Gerçeklikle Deneyimlenmesi Üzerine Bir İnceleme. Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi , 2019.
- İçli, Ahmet. "Fuzûlî'nin Rind ü Zahid Eserinde Mekân : Meyhane ve Mescit". TurkishStudies-InternationalPeriodicalForTheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishOrTurkic 7/1 (Winter 2012): 1305-1317.
- Jung, Carl Gustav. Keşfedilmemiş Benlik. Trc. İhsan Kırmıllı. İstanbul: Sayfa Yayınları, 2011.

- Kahveci, Kutsi. "Varlık-Yokluk Arasında: Mekân Üzerine Bir Değerlendirme". Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 59 (Haziran 2018): 101-108
- Kırlioğlu, Mehmet - Tekin, Hasan Hüseyin. Güncel Sosyal Hizmet Çalışmaları İnsan-Mekân İlişkisinin Bütüncül Boyutu: Kent-Mekân Çalışmalarında Sosyal Hizmet Gereksinimi. İstanbul: Çizgi Kitabevi yayınları, 2019.
- Korkmaz, Ramazan – Şahin, Veysel. Romanda Mekân Romanda Mekân Poetiği ve Çözümlemeler. Ankara: Akçağ Yayınları, 2021.
- Köseoğlu Emine. "Edebiyatta Algısal Mekân" Yapı Dergisi 473 (2020): 40-41.
- Köseoğlu, Emine - Uğurlu, İrem. "Bir Tereddüdün Romanı'nda Algısal Mekânı Ölçek Kavramı İle Okumak". Yapı Dergisi 473 (2022): 45-47.
- Kuban, Doğan. Mimarlık Kavramları. İstanbul: Yem Yayınları, 2018.
- Merter, Mustafa. Dokuz Yüz Katlı İnsan Tasavvuf ve Benötesi Psikolojisi (Transpersonal Psikoloji). İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012.
- Mevlana Celaleddin-i Rûmî. Mesnevi. Hazırlayan Firdevs Tunalı. İstanbul: Panama Yayıncılık, 2012.
- Narlı, Mehmet. Şiir ve Mekân. Ankara: Hece Yayınları, 2007.
- Narlı, Mehmet. Romanda Zaman ve Mekân Kavramları. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5/7, (2002): 91-106.
- O'kane, Atum. Manevi Rehberlik Sanatı, Jung Psikolojisi ve Tasavvuf. ed.Spielgeman, İnyet Han, Fernandez. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- Öner, Haluk. Edebiyat Mekân İlişkisinin Psikolojik ve Sosyolojik Boyutları. (Ed. Öztürk Emiroğlu, Gülsemin hazer, Macit Balık, Hülya Ürkmez) Prof. Dr. Ramazan Kaplan'a Armağan. 1. Baskı Ankara: Akçağ Yayınları, 2020.
- Özbek Adıgüzel, Derya – Ertürk, Doğan Zafer. "Mekânı Anlamak Üzere Süreç Odaklı Bir Yaklaşım". Tasarım + Kuram Dergisi 24 (Aralık 2017): 79-89.
- Özger, Mehmet. Lâmi'î Çelebi'nin Vâmık u Azra Mesnevîsinin Modern Roman Tekniklerine Göre İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2004.
- Pearson, S. Carl. İçimizdeki Kahraman Yaşadığımız Altı Arketip. Trc. Semra Ayanbaşı, İstanbul: Akaşa Yayınları, 2016.
- Rustom, Mohammed. Sufi Metafiziği. İstanbul: Nefes Yayınları, 2014.
- Sinan Doğan, "Tarihte İnsan-Mekân Etkileşiminin Safranbolu Kentleşme Kültürüne Etkisi", Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu Bildirileri (Karabük 11-12 Ekim 2019), ed. Ayhan Işık, Tuğba Aydeniz, İ. Hakkı İmamoğlu (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2019), s. 660.
- Solak Güleç, Sevcan. "Mekân-Kimlik etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış". MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi 6/1 (2017): 13-37.
- Spiegelman, J. M. (1994). "Manevi Rehberlik Sanatı", Jung Psikolojisi ve Tasavvuf, ed.Spielgeman, İnyet Han, Fernandez, İnsan Yay. İstanbul.
- Şemsettin Sami. Kâmûsî Türkî. 5. Baskı İstanbul: İdeal Yayıncılık, 2017.

- Şimşek, Selami (2006). "Felsefî ve Tasavvufî Düşünce Perspektifinden Mekân Kavramı Üzerine Bir İnceleme". <https://ayvakti.net/?p=9292>[Erişim Tarihi: 10.03.2023]
- Tanrıbuyurdu, Gülçin. Tasavvuf Sembolizmi Bağlamında Cebrî'nin Mihr ü Mâh'ında Kutsal Işık Kutsal Sayı Kutsal Mekân. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 13/69 (Mart 2020). 188.
- Tekin, Mehmet. Roman Sanatı Romanın Unsurları 1 İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.
- Tetik, Bünyamin - Yeşilyaprak Yakup(2016). II. Bâyezîd (Adlî) Divanında İnsan ve Mekân, Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu 28-30 Nisan 2016 Bildiriler Kitabı 1. Cilt, Hermes Ofset, Ankara.
- Tümer, Gürhan. Mimarî Mekânın Sistem Kuramı, İletişim Kuramı, İşaretilim, Dilbilim ve Anlambilim Açısından İrdelenmesi Üzerine Bir Deneme. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 1971.
- Usta, Gülay. "Mekân ve Yer Kavramlarının Anlamsal Açıda İrdelenmesi". The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication 10/1 (Ocak 2020): 25-30.
- Ülken, Hilmi Ziya. Bilim Felsefesi. İstanbul: Ülken Yayınları, 1969.